

Şiirin tanıklık gücü: 1989 zorunlu göçünün Bulgaristan Türk şiirine yansımaları

Hasine Şen¹

“Ben ki göçü kitaplardan ve filmlerden değil de ocağına düşe düşe, ateşinde pişe pişe öğrendim... ben ki, bir ömür göçe göçe, göç yolunda tükendim.”
(A.E. Atasoy, *Göçler Göçertti Beni*)

Özet

Bu makalede, Bulgaristan Türklerinin 1989’da yaşadığı zorunlu göçün, bu sancılı sürece maruz kalan Bulgaristan Türk şairlerinin eserlerinde ne şekilde ele alındığı incelenmiştir. Makalenin amacı, 1989 zorunlu göçünün şiirin diliyle yazılan kapsamlı bir tarihçesini oluşturarak, edebiyatın tanıklık gücünü sergilemektir. Çalışmada, şiirin “tanıklık gücü” terimi ile göç konulu şiirlerin okurun dikkatini sürekli şiir metninden gerçek olayın kendisine (zorunlu göçe) doğru yönlendirerek, bu eserlerin tarih yazımını onaylama/sorgulama gücü ifade edilir. Çalışma, Bulgaristan hükümetinin 1989’da zorunlu göçle noktalandığı etnik eritme politikasının kısa bir tanıtımından sonra, bu sürecin farklı aşamalarını ele alan şiirlerle örneklendirir. 1989 zorunlu göçünü ele alan şiirler, iki alt başlık altında incelenmiştir: 1. Ayrılık şiirleri; 2. Kavuşma şiirleri. Ayrılık şiirleri, Bulgaristan Türklerinin doğup büyüdüğü ülkelerinden kovulmalarını yoğun bir hüznün duygusu ile anlatırken, totaliter rejimin akıl almaz politikalarını da lanetleyen eserlerdir. İkinci bölüm, Anavatan Türkiye’ye ulaşmanın coşku dolu mutluluğunu milliyetçi bir söylemle aktaran örneklerin irdelenmesi ile başlayıp, göçün doğurduğu özlem ve bölünmüşlük (ne Türkiyeli ne Bulgaristanlı olma durumu) gibi duygularla yüklü şiirlerin incelenmesi ile devam eder. Bu döneme ait bazı şiirlerin yansıttığı derin milliyetçilik ruhunu açıklamak için, çalışmaya göç öncesinde yaşanan baskıları anlatan şiirler de dahil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan Türkleri; “soya dönüş” süreci; 1989 göçü; zorunlu göç; Bulgaristan Türk şiiri.

Giriş

Göç, Bulgaristan’ın bağımsızlığını kazandığı Osmanlı-Rus savaşından günümüze dek, Bulgaristan Türklerinin hayatında önemli bir olgu niteliği taşımıştır. Bulgaristan, ülkede yaşayan Türklerin bir kısmını belirli aralıklarla Türkiye’ye göç etmesini sağlayarak, bu süreci temel bir etnik arındırma politikasına dönüştürmüştür (Zafer, 2010, s.27). 1984-

¹ Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. E-posta: hasinesen@ttmail.com

89 yılları arasında “soya dönüş” adı altında yürütülen asimilasyon sürecinin son evresi olarak başlayan 1989 göçü, Bulgar hükümetinin bu konudaki kararlılığını göstermiş ve yaklaşık 350.000 kişinin Türkiye’ye göç etmesine neden olmuştur. Bulgaristan Türklerinin tarihine “Büyük Göç” (McMeekin, 2013, s.97) olarak yerleşen 1989 zorunlu göçü, 1989 sonrası Bulgaristan Türk edebiyatının da ana damarlarından birini oluşturur. Bulgaristan Türklerinin edebiyatında her zaman baskın bir yere sahip olan şiir türü, hem komünist rejimin göç öncesinde uyguladığı baskıları, hem de göç sürecini ele alan sayısız örneği ile 1989 göçü konusunda da öncülüğünü sergilemiştir. Zorunlu göç politikasının kurbanı olan Bulgaristan Türk şairlerinin kendi tecrübelerinden doğan bu eserler, 1984-89 döneminde yaşanan sıkıntılara adım adım tanıklık ederek, zor şartlarda gelişen bir azınlık edebiyatının, karanlık bir dönemin bütünsel bir edebi izdüşümünü oluşturma gücünü yansıtır.

Totaliter rejimin 1984-89 yılları arasında uyguladığı asimilasyon politikası ve bu sürecin son hamlesi olan 1989 zorunlu göçü, çok sayıda bilimsel konferansın, araştırmanın ve yayının konusu olmuştur; ancak bu dönemi yansıtan edebiyat eserleri, kapsamlı bir akademik araştırma çerçevesine alınmamıştır. Bu alandaki incelemeler, Bulgaristan Türklerinin Edebiyatına yoğun katkı sağlayan Prof. Dr. Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğ’un çalışmaları ile sınırlı kalmıştır. Yenisoğ, *Bulgaristan Türk Edebiyatı* başlıklı antolojisinin giriş yazısında, Bulgaristan Türklerinin kültür tarihinin kapsamlı bir değerlendirmesini sunarken, bu topluluğun yaşadığı göçlere de değiniyor ve 1989 yılını, Bulgaristan Türklerinin edebiyat tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak tanımlıyor (1997, s.45). Yenisoğ’un göç ile edebiyat ilişkisini örneklendiren “Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göçleri” başlıklı çalışması da, Bulgaristan Türklerinin zorunlu göçüne yer veriyor ve bu süreci yansıtan edebiyat örnekleri sunuyor. Atıf Akgün’ün “Bulgaristan Türkleri Çocuk Şiirinde Milliyet Kavramı ve Bulgarların Ele Alınışı” ve Müzeyyen Buttanrı’nın “Bulgaristan Türk Edebiyatı” başlıklı makaleleri de, yüzeysel de olsa, göç konulu edebiyat eserlerine değinen araştırmalar listesine dahil edilebilir. Tüm bu çalışmalar, çarpıcı şiir örnekleri sunmakla birlikte, kapsamı ve araştırma odakları gereği, 1989 göçüne ve bu süreci yansıtan edebiyat eserlerine bütünsel bir yaklaşım sergilememektedir.

Bu makalenin amacı, Bulgaristan Türklerinin yaşadığı en yıkıcı olaylardan birinin, 1989 zorunlu göçünün, bu sürece maruz kalan Bulgaristan Türk şairlerinin göç konulu şiirlerini inceleyerek, zorunlu göçün şiir diliyle çizilen bir tarihçesini oluşturmaktır. Çalışma, Bulgaristan hükümetinin 1989’da zorunlu göçle noktalandığı etnik eritme politikasının kısa bir tanıtımından sonra, bu sürecin farklı aşamalarını (zorunlu isim değiştirme; Türkçe konuşmanın yasaklanması, yasaklara uymayanların cezalandırılması, Türklerin verdiği direniş, hükümetin göç kararı, göç süreci, göç sıkıntıları, tersine göç v.s.) ele alan şiirlerle örneklendirir. Araştırmanın göç sürecinin kendisine odaklı olduğundan, göçe neden olan olayları anlatan şiirler, göç sürecini desteklemek için kullanılmıştır. Makalede kullanılan eserler, iki alt başlık altında incelenmiştir: 1. Ayrılık şiirleri; 2. Kavuşma şiirleri. Ayrılık şiirleri, Bulgaristan Türklerinin doğup büyüdüğü ülkelerinden kovulmalarını, ıssızlığa bürünen Türk köylerini, aydınlığın doğurduğu acıları yoğun bir hüznün duygusuyla anlatırken, totaliter rejimin akıl almaz politikalarını da lanetleyen eserlerdir. İkinci bölüm, Anavatan Türkiye’ye ulaşmanın coşku dolu mutluluğunu milliyetçi bir söylemle aktaran örneklerin irdelenmesi ile başlayıp, göçün doğurduğu özlem ve bölünmüşlük (ne Türkiyeli ne Bulgaristanlı olma durumu) gibi duygularla yüklü şiirlerin incelenmesi ile devam ediyor. Bu döneme ait bazı şiirlerin

yansıttığı derin milliyetçilik ruhunu açıklamak için, çalışmaya göç öncesinde yaşanan baskıları anlatan şiirler de dahil edilmiştir.

Makalede kullanılan şiirlerin seçiminde, Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğ'un hazırlamış olduğu *Bulgaristan Türk Edebiyatı* başlıklı antolojisi belirleyici güce sahip olmuştur; ancak çalışmada şairlerin kendi kitaplarında, farklı dergi ve gazetelerde yayınlanan şiirleri de yer alıyor. Şiir seçiminde eserlerin hem edebi değerine, hem de göç olgusunu makalenin oluşturduğu sınıflandırma çerçevesinde örneklendirme gücüne dikkat edilmiştir. Çalışmada ağırlıklı olarak 1989'da Türkiye'ye göç eden ve şu anda Türkiye'de yaşayan Bulgaristan Türk şairlerinin eserleri yer alır; fakat şairlerin göçmen kimliğine sahip olması, şiir seçiminde belirleyici bir parametre olarak alınmamış, göç yaşamayan Bulgaristan Türk şairlerinin göç konulu eserleri de çalışmaya dahil edilmiştir. 1989 göçünün hem *gidenlerin* hem *kalanların* gözünden değerlendirilmesine, bu sürecin daha kapsamlı bir şiirsel izdüşümünün oluşturması açısından önem verilmiştir. Çalışmada ele alınan şairlerin 1989 göç sürecini yaşamış veya bu sürece şahitlik etmiş olması, okuru sürekli şiirin dışına, şiire konu olan gerçek olaya (1989 göçüne) iterek, şiirin tanıklık gücünü sorgulamasına neden olur. Bu anlamda 1989 göçü ile ilgili şiirler, edebiyatın, tarih kaynaklarını tamamlayan veya onlarla çatışan yorumları ile alternatif bir tarih oluşturma gücünü vurgular. 1989 göçünü ele alan şiirlerin bu konudaki başarısını saptamak için, bu olayı her şeyden önce tarihsel ve siyasal bir süreç olarak değerlendirmek yararlı olacaktır.

1989 zorunlu göçü

1989 göçü, 1950-51 ve 1969-78 dönemlerinde yaşanan iki önemli göç dalgasından sonra, Bulgaristan Türklerinin komünist dönemde yaşadığı en büyük kitlesel göç sürecidir. Üç ay gibi kısa bir süre içerisinde (Haziran-Ağustos 1989) yaklaşık 350.000 kişinin Türkiye'ye giriş yapmasıyla sonuçlanan bu süreç, İkinci Dünya Savaşından sonra komünist bir ülkeden kapitalist bir ülkeye göç eden kişi sayısı bakımından da en büyük göç olarak isimlendirilir. Tümüyle insani boyutuyla değerlendirildiğinde ise, 1989 göçü, "diplomatik bir krizden öte ciddi bir insanlık trajedisi" olarak tanımlanabilir (Mevsim ve Kutlay, 2013, s. 5). Bunun temel nedeni, 1989 göçünün, hem kapsamı bakımından hem de planlama ve gerçekleştirme şekli olarak, daha önceki göç hareketlerinden son derece farklı olmasıdır. 1989 göçü, Bulgaristan hükümetinin 1984'te başlattığı asimilasyon programının bir ögesi olarak kurgulanmış ve göç olgusunun Türkiye ve Bulgaristan hükümetlerinin siyasal gündeminden kaldırılmış olduğu bir ortamda gerçekleştirilmiştir.

1950-51 yıllarında 154.393 kişinin göç etmesinden sonra (Şimşir, 1986, s. 19), 30 Eylül 1951'de, Bulgar siyasetinde belirleyici rolü olan Stalin'in talimatıyla Türkiye'ye göç durdurulur. 1950-51 göçünde parçalanmış aileleri birleştirmek için kabul edilen Akraba Göçü Antlaşması kapsamında 1969-78 döneminde 130.000 kişinin göç etmesinden sonra sınırlar yeniden kapanır (Şimşir, 1986, s. 338). Bulgar hükümetinin aldığı "tek sosyalist Bulgar ulusu" (*edinna sotsialistiçeska Bulgarska natsiya*) kurma kararı ile azınlıklara uygulanan asimilasyon yoğunlaşır, ülkedeki Türk okulları kapatılır, Türkçe yayınlara kısıtlama getirilir (Şimşir, 1986, ss. 251-52). Şubat 1982'de Kenan Evren ile yapılan görüşmelerle göç konusu iki ülke arasındaki siyasal gündemden tümüyle kaldırılınca, Türklerin Bulgarlaştırılmasına yönelik kararın yürürlüğe girmesi hızlanır, 1984 yılının sonunda da "soya dönüş" ismi altında başlatılan asimilasyon programı ile somut bir yüz kazanır.

Devlet yetkililerinin “soya dönüş” süreci ile amaçladığı, göçlere rağmen sayısında artış gözlemlenen Bulgaristan Türklerini, dönemin Merkez Komitesi Genel Sekreteri Todor Jivkov’un ifadesi ile “ekonomik, siyasi v.s. yollarla sosyalizme, Bulgar ulusuna entegre etmektir” (Mevsim, 2013, s.17). Parti yetkilileri bu amaca ülkede yaşayan Türklerin “Türklük aidiyetlerini... zayıflatıp, isimlerini değiştirip, Bulgar olduklarına dair hislerini arttırma” (Angelov, 2009, s.12) yoluyla ulaşmayı planlar. Bu sürecin başarılı olması için Bulgaristan Türklerinin Osmanlı döneminde zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğuna dair tarihi tezler üretilir, Türk isimlerinden vazgeçip “gerçek” (Bulgar) soylarına dönüş yapmaları için devletin tüm ideolojik aygıtları ve askeri güçleri seferber edilir. İsim değişikliği ile birlikte Türkçe konuşmak, etnik ve dini farklılık ifade eden tüm uygulamalar yasaklanır; yasaklara uymayanlara para cezası, işten çıkartma, ülkenin başka bir bölgesine sürgün edilme, cezaevine ve Belene kampına gönderilme gibi farklı cezalar uygulanır.

1989 yılının Mayıs ayında, Bulgaristan Türklerinin ülkenin birçok yerinde gerçekleştirdiği protesto yürüyüşleri, “soya dönüş” sürecinin planlandığı yönde gitmediğini gösterir. Cezaevlerinde sürdürülen açlık grevlerinin tetikleyici gücü ile başlatılan bu gösterilerin amacı, Türklerin ellerinden alınan temel insan haklarının iade edilmesidir. Şumnu kasabasında yapılan yürüyüşte dile getirilen istekler, örneğin, şu şekilde sıralanmıştır: 1. Türk isimlerinin iade edilmesi; 2. Okullarda Türkçe dersinin okutulması; 3. Din özgürlüğü; 4. Sünnetin yasal olması; 5. Cenaze törenlerinin ölen kişinin dini inançlarına göre düzenlenmesi; 6. Bulgaristan’da Türk kültürünün gelişebilmesi; 7. İdeolojik söylemin Bulgarlarla Türklerin arasında çatışmaya zemin hazırlamayacak şekilde düzenlenmesi; 8. Ülke ekonomisine zarar vermeyen barışçıl gösterilerde devlet yetkililerinin güç kullanmaması; 9. Basının, gösteriler hakkında yanıltıcı haberler yapmaması; 10. Türkiye ve diğer ülkelerle telefon görüşmelerinin kesilip dinlenilmemesi, mektupla haberleşmenin engellenmemesi; 10. İsim değiştirme süreci ile bağlantılı olarak cezaevinde bulunanların serbest bırakılması; 11. İşten çıkartılanların işlerine geri dönmesi (Angelov, 2009, s.54).

Bulgar tarihine *Mayıs Olayları* olarak giren bu dönemin en kapsamlı ve ayrıntılı araştırmasını sunan İbrahim Yalımov, yürüyüşler boyunca yedi göstericinin güvenlik güçleri tarafından öldürüldüğünü, eylemlerin düzenlenmesinde etkin rol oynayan kişilere yirmi dört saat içerisinde Bulgaristan’ı terk etme emri verildiğini, bu kararlar da 2.000 Bulgaristan Türkünün Avusturya, Macaristan, Almanya gibi Avrupa ülkeleri üzerinden Türkiye’ye gönderilerek, 1989 zorunlu göçünün ilk işaretinin verildiğini açıklar (2002, ss. 458-63). Todor Jivkov’un o dönemde Politbüro toplantılarında yaptığı konuşmalar, hükümet yetkililerinin, etnik temizliği, yürüyüşlerle sekteye uğrayan “soya dönüş” sürecini başarıya götürecektik tek yol olarak gördüklerini sergiliyor: “Bu nüfustan [Bulgaristan Türklerinden] 200.000, hatta mümkünse 300.000 kişiyi göç ettirmek, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti için son derece zaruridir... İçişleri’ndeki yoldaşlara talimat verildi... Bu olayları düzenleyen temel kişiler hemen, mümkünse Avusturya yolu ile göç ettirilmeli, zorla. Bu nüfusu göçe hazırlamalıyız, göç taraftarı olduğumuzu göstermeliyiz” (Angelov, 2009, s.44). Dönemle ilgili tüm kayıtlar, hükümet yetkililerinin, devlet damarlarında akan “temiz olmayan kandan [göç yolu ile] kurtulma” (İstinata, 2003, s.73) konusunda kararlı olduklarını sergilemektedir:

Türk azınlığımızın olmamasını nasıl sağlayacağız? Bu nüfusun kitlesel olarak göç ettirilmesi, meselenin çözümüne yaklaştıracak bizi. Şimdi yaklaşık 300.000 kişinin göç ettiğini göz önüne getiriyorum, ama Türk tarafı pes etmeyecek ve burada bir milyon

bilmem ne kadar kişiden ibaret Türk azınlığı kaldığını iddia edecek. Bence başlıca mesele, Bulgaristan'da kalacak bu nüfusu nasıl özümleyeceğiz. Daha az olursa, daha kolay özümleyeceğiz. Eğer uç unsurlar ülkeden atılırsa, daha iyi olacak. Türkiye'ye gideceklerin sayısından çok, başlıca ağırlığı bu hususa vermemiz gerek. Kapıyı Türkiye'nin kapatmasını bekleyelim. Biz hiçbir şekilde kapıyı kapatmayalım. Eğer kapının kapanmasına Türkiye neden olursa; bu, burada kalacakların özümlemesine yardımcı olacak. (Mevsim, 2013, s. 41)

Jivkov, 29 Mayıs 1989 tarihinde Bulgar Televizyonu ve Radyosu'nda "her Bulgar vatandaşına... dilediği yere, dünyanın herhangi bir yerine çıkma imkanının" verildiğini açıklayarak, Türk yetkililere de bir çağrıda bulunur: "Geçici olarak Türkiye'ye gitmek veya orada kalmak isteyen bütün Bulgar Müslümanlarına sınırı açın" (Mevsim, 2013, s. 24). Türk tarafının 6 Haziranda sınırlarını açmasıyla 1989 göçü başlar ve 22 Ağustosta getirilen vize uygulamasına kadar 281.000 kişi Türkiye'ye giriş yapar (McMeekin, 2013, s. 122). Bulgar yetkilileri bu süreç boyunca göç kavramından titizlikle kaçınır ve Bulgaristan'dan ayrılan Türkleri turist olarak tanımlar. Dönemin İçişleri Bakanı Dimitir Tanev'in 16 Haziran 1989 tarihinde "Ülke Gündeminin Gözden Geçirilmesi ve Pasaport ve Bulgar Vatandaşlığı Kanunu'nun Uygulanması" konulu toplantıda yaptığı açıklamalar, Bulgaristan Türklerinin yaşadığı en büyük kitlesel göçün Bulgar tarihine *Büyük Gezi* olarak girmesine önemli ölçüde aydınlık kazandırır:

Bakanlar Kurulu; daima yurtdışında kalacak olan Bulgar vatandaşlarının malına mülküne hukuki ve insani temelde tamamen el konmasının şartlarını sağlayacak bir kanun kabul etsin. Hiçbir şekilde buradan oraya mal mülk aktarılmasını görüşme konusu yapamayız. Bu, söz konusu malın mülkün döviz olarak aktarılması anlamına gelir. Asla! Bu mesele burada ortadan kaldırılmalı. Oradan öte başka anlaşmalar devreye giriyor. Bu, Türkiye'yi göç anlaşması imzalaması talebinden vazgeçirecek ve dünya kamuoyu önündeki Bulgar vatandaşların kovulduğuna dair spekülasyonları da büyük ölçüde çürütecek. Hiçbir şekilde anlaşma ve göç kelimeleri bağdaştırılmaz. (Mevsim, 2013, s. 37)

Politbüro'nun başka bir toplantısının kayıtları da yetkililerin "göç" kavramı yerine "gezi" ifadesinin kullanılmasını aynı nedenlere bağlıyor: "Buna *göç* demememiz çok önemlidir, yoksa emekli maaşları, mülkiyet sorunları gibi birçok hukuksal sorunla karşılaşacağız. Göçten değil, serbest seyahat hakkından söz etmeliyiz" (İstinata, 2003, s. 61). Bulgaristan vatandaşlarına tanınan bu serbest seyahat hakkının Türk nüfusunu kitlesel bir göçe zorlaması, göçün daha ilk haftalarında birçok Türk köyünün tamamen boşalmasına ve özellikle Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde birçok fabrikanın ciddi iş kaybına uğramasına neden olur. Bu nedenle devlet yetkilileri kısa süre sonra kurgulayıp hayata geçirdikleri göç planını baltalamaya karar verir. Dönemin Dışişleri Bakanı Petır Mladenov, örneğin, 16 Haziran 1989 tarihli Politbüro toplantısında, ülke ekonomisinin ayakta kalabilmesi için, bu sürecin daha kontrollü yapılması gerektiğine dikkat çekiyor:

Dün de ortaya atmıştım: Eğer süreç durmazsa, bazı bölgeler tümüyle boşalacak... Bu arada, nüfusumuzda da gerçek bir psikoz oluşuyor. Ekonomideki sıkıntılar, iş bırakmalar... Ülkemizde, bu insanların gidişleriyle ilgili bir düzen kuramadık. Bakınız yoldaşlar. 1968 Anlaşması'yla 100.000 civarında insan göç etti, ama her göçmen için önceden hazırlanmış grafiğimiz vardı ve biliniyordu ki şu köyden bilmem kim, bilmem hangi tarihte, bilmem nerde olacak. Oradan otobüsle alınacak ve sınıra kadar

götürülecek... Yani o zaman düzen vardı ve eğer sıkıntılar olduysa, bunları Türk tarafı yaratıyordu. (Mevsim, 2013, s. 35)

Bulgar yetkilileri, yaşanan sorunlara rağmen, bu süreci yasal düzenleme çerçevesine almaz ve göç, serbest dolaşım adı altında, tüm hızıyla devam eder. Türkiye’de de, olaydan göç olarak söz edilse de, ülkeye 1989’da giriş yapan Bulgaristan göçmenleri için onları Türkiye’ye 1950-51 ve 1969-78’de göç antlaşması çerçevesinde gelen “muhacirler”den ayıran “soydaş” terimi kullanılır. 1989 Bulgaristan göçmenlerinin Türkiye’de yaşadığı yeni kimlik oluşturma süreçleri de, ülkeye daha önce yerleşen Bulgaristan göçmenlerinin kimlik mücadelesinden farklıdır. Bulgaristan’daki demokratik gelişmeler, 1989 Bulgaristan göçmenlerinin çift pasaport sahibi olmasına yol açarak, onların Bulgaristan ile olan ekonomik, kültürel ve duygusal bağlarının canlı kalmasına neden olur. Bu süreç, tersine göçü hızlandırmakla birlikte, 1989 göçmenlerine, Bulgaristan’ın ekonomik, kültürel ve siyasal hayatından kopmadan Türkiye’de yaşama imkanı sağlayarak, onların her iki ülke ile özdeşleşme üzerine kurulu bir kimlik modelini benimsemelerine neden olur (Şen, 2013, ss. 198-208).

Anahatlarını oluşturmaya çalıştığımız bu sürecin tüm aşamaları, Bulgaristan Türk şiirinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Şiir inceleme bölümü, Bulgaristan’ın terk edildiği anları yansıtan “Ayrılık Şiirleri” ile başlayıp, göçmenlerin Türkiye’ye girişlerini ve oradaki hayatını anlatan “Kavuşma Şiirleri” ile devam edecektir. Göç sürecinin *terk etme* ve *ulaşma* aşamalarına işaret eden bu sınıflandırma, göçmenin yaşadığı temel sorunun aslında *terk edememe* ve *ulaşamama* olarak ifade edilebileceğinin de altını çizmektedir. İncelenen şiirler, göçmeni iki ülke arasında sonsuz bir yolculuğa çıkıp hedeflediği evine bir türlü ulaşamayan bir figür olarak resmetmiştir.

Ayrılık şiirleri

Terk edilen köy imgesi

Bulgaristan Türklerinin bu sonsuz yolculuğun ilk durağını oluşturan Bulgaristan’dan ayrılması, derin bir hüznün hakim olduğu eserler doğurmuştur. Göçün bu aşamasını yansıtan birçok şiir tek bir imge üzerine kuruludur: 1989 yılının yaz aylarında bir anda tümüyle boşalıp derin bir sessizliğe boğulan Türk köyleri. Bu alandaki en çarpıcı metinlerden biri Osman Aziz’in “Onur Yarası” başlıklı denemesidir. Eserde göçün yarattığı boşluk duygusunun şiddetini vurgulamak için, terk edilen köy kişileştirilmiş, zorunlu göç köyün gözünden anlatılmıştır: “Ben terk edilmiş bir köyüm Bulgaristan’da. 1989’du yıllardan. Evlerim insansız kaldı, kovuldu insanlarım. Köy değilim gayrı... 1989! İnsanlarımdan ettin beni. O sefil, o yoksul insanlarımdan... İnsanlarımmın kimi kan verdi işkencenin kollarında. Kimi öldü, dayanamadı. Türkiye’ye giden o kurtuluş yollarında” (Yenisoy,1997, s. 403). Bulgaristan Türk şiirinin en başarılı ve en üretken temsilcilerinden biri olan Ahmet Emin Atasoy’un “Bırakılmış Köy” başlıklı eseri, Osman Aziz’in düz yazı alanında yarattığı terk edilmişlik hissini, şiirin sağladığı imkanlarla çok daha çarpıcı bir şekilde sunuyor:

kışı gitmez cinsinden,
baharı sanki ölmüş,
yerinde donmuş zaman,
bir masala gömülmüş.
kör gözlerle bakıyor
sahipsiz pencereler,

baykuşların zulmünden
kısırlaşmış geceler. (2014, 1-8)

Bu dizelerdeki *ölmüş*, *gömülmüş*, *kör gözler* ifadeleri şiire egemen olan ıssızlık havasını oluştururken, bu kelimelere hakim olan “ö” ve “ü” sesleri, terk edilen köyün sonsuz kış ortamında yayılan bir uğultu, sahipsiz evlerin üzerinde yükselen bir ağlama etkisi yaratır. Şiirin girişinde ses tekrarı ile oluşan bu uğultu, ağlama etkisi, *pencereler* ve *geceler* sözcüklerindeki “e” sesinin tekrarı ile daha belirgin hale gelir. Şiirin geri kalan kısmında da sürdürülen bu ses etkisi, esere bir ağıt niteliği kazandırmıştır. Göç teması ise terk edilmişlik, umutsuzluk, çaresizlik, boşluk hissi uyandıran bir imgeler silsilesi ile zenginleştirilmiştir: “boyun bükmüş bacalar” secdeye durmuş çitler,” “[mezarlarında] küsmüş... rahmetliler,” “buharlaşıp yit[en] şarkılar,” hüznün taşıyan dereler ve bulutlar, ağıt yakan kavaklar. Şiirin sonunda kullanılan *gidip dönmeyenler* ifadesi, eser boyunca anılmayan köy sakinlerini, tasvir edilen resmin parçası haline getirerek, köyün üzerine çöken derin hüznü, göç konusuna bağlıyor:

bacalar boyun bükmüş
birini bekler gibi,
secdeye durmuş çitler
fareler ev sahibi.
mezarlık korkunç, ıssız,
küsmüş tüm rahmetliler,
buharlaşıp yitmiş hep
şarkılar, kahkahalar;
hüznün yağar buluttan,
dereden hüznün akar.
ne yol belli, ne meydan
can vermiş canlı günler.
telli kavaklar hasta
yaprak döküp habire
ağıtlar yakıyorlar
gidip dönmeyenlere. (2014, 9-24).

Aysel Süleyman’ın “İssızlık” şiiri de 1989 zorunlu göçün simgesi haline gelen terk edilen köy teması üzerine kurulmuştur.

Tanyeri ağaracak
İnsanlar sokaklarda.
Göçmen uğurluyorlar,
Ama kim kimi belli değil!..
Köpekler bile kuşku,
Mahallede boşluk, ıssızlık.
Güpegündüz çökmüş köye bir karanlık.
Sonra...
Dökülmüş sıvalar,
Camsız çoktan pencereler,
Perdeler didik didik. Bahçeler de solmuş.
Çok ağır geçiyor köyümde günler. (Yenisoy, 1997, s. 440)

“İssızlık” şiiri, sabahın erken saatlerinde köye hakim olan sıradan bir sessizlik imgesi ile başlıyor: “İssızlık/ Tanyeri ağaracak.” Sonraki dizelerin çizdiği resim, bunun olağan

bir sükunet olmadığını, köyü yasa boğan acı bir sürecin yaşandığını açıklıyor: “İnsanlar sokaklarda./ Göçmen uğurluyorlar./ Ama kim kimi belli değil!” Şair, göçün gidenleri de, kalanları da eşit şekilde hırpaladığını gösterdikten sonra, Atasoy’un da kapsamlıca yer verdiği bir konuyu, bu kasvetin sadece insanları değil, bütün çevreyi sardığını vurguluyor: “Köpekler bile kuşku./ Mahallede boşluk./ Issızlık.” Şiirin devamında kullanılan imgeler (güpegündüz çöken karanlık, dökülmüş sıvalar, camsız pencereler, didik didik perdeler, solmuş bahçeler), göçün yarattığı bu ölgün havanın zamanla daha da yoğunlaşacağını haberini veriyor.

Şaban Mahmut Kalkan’ın “Ağlayan Ev” şiiri, göç acısını bir köyün tek bir evinde yaşanan üzüntüye indirgeyerek, bu duyguya daha somut bir boyut kazandırıyor:

Deliorman’da küçük bir köy var
O küçük köyde bir ev ağlıyor,
O evde çocuklar vardı cıvıl cıvıl
O evin bahçesinde çiçekler vardı
İnsanları o evden kovulmadan önce. (2005, s.20)

Yaşanan sıkıntıların belirli bir döneme, belirli bir coğrafyaya ait olduğu gerçeği, anlatılan köyün harita üzerindeki yerinin ilan edilmesiyle başlıyor: “Deliorman’da küçük bir köy var.” Şairin anlatım kamerası, Türklerin yoğunlukta yaşadığı bu köy üzerinde sabitlendikten sonra, görüş alanı gittikçe daralıyor ve tek bir evin üzerine odaklanıyor: “O küçük köyde bir ev ağlıyor.” Köyün tasvirinde tekrarlanan *küçük* sıfatı, anlatılan evde yaşanan acının büyüklüğünü daha da belirgin bir hale getiriyor: “O evde çocuklar vardı cıvıl cıvıl/ O evin bahçesinde çiçekler vardı./ İnsanları o evden kovulmadan önce.” Şiirin son dizesi, bu evdeki hayatın sekteye uğramasını, göç olgusuna bağlıyor. Bu dizede vurgulanması gereken başka bir unsur, göçün *kovulma* fiili ile ifade edilerek, bu sürecin zorunlu olma özelliğine dikkat çekmesidir.

“Bırakılan Köy”, “Issızlık” ve “Ağlayan Ev” şiirlerini birleştiren özellik, terk edilen köyü saran sessizlik teması dışında, şiir kişinin konumunun belirsizliğidir. Tüm şiirler, gözlemlenen eylemin yazma süreciyle eşzamanlı olduğu izlenimini yaratıyor. Üç ozan da köylerin göç esnasında ıssızlığa gömüldüğü süreci anlatmak için şimdiki zamanı seçmiş: Atasoy’un “Bırakılan Köy” şiirinde, örneğin, “kör gözlerle bakıyor sahipsiz pencereler” (5-6); Süleyman’ın “Issızlık” şiirinde “insanlar sokaklarda/ göçmen uğurluyorlar” (2-3); Kalkan’ın “Ağlayan Ev” şiirinde ise “küçük köyde bir ev ağlıyor” (2). Süleyman ve Kalkan’ın şiirleri, şimdiki zamanı yansıtmalarına rağmen, göç öncesi ve göç sonrasında işaret eden iki farklı zaman dilimini kapsıyor. Süleyman bu geçişi “sonra” (8), Kalkan ise “[köyün] insanları... kovulmadan önce” (5) ifadeleri ile sağlıyor. Bu ani zaman geçişleri, şiirdeki bakış açısını Türkiye’ye göç edip ayrılık sahnesini hafızasından bir türlü silmeyen bir göçmene de atfetmemize izin veriyor. Göç, travmatik bir olay olarak, bu sürece maruz kalan kişinin zihninde, sürekli kanayan bir yara gibi, canlılığını yitirmekte; bu nedenle de göç sancısı, sonu olmayan bir şimdiki zamana hapsolüp sürmektedir. Atasoy’un şiirindeki “yerinde donmuş zaman” (3) ifadesi de, bu saptamayı doğruluyor. İncelenen şiirler, göç yaşayan kişinin/ şairin, geçmişte geçirdiği travmanın etkisinden kurtulamadığı için, iki farklı zaman dilimini (geçmiş ve şimdiki zamanı) tek bir düzlemde yaşadığını/yansıttığı gösteriyor.

Göçmen bakışının ikili yapısını metnin biçimine yansıtmayan birçok şiir ise yoğun içeriği ve çarpıcı imgeleri ile dikkat çekiyor. Ahmet Mehmet, örneğin, Türk köylerinin 1989 yılının kavrucu yaz günlerinde büründüğü sessizliği, derin ve sonsuz bir “kara
www.gocdergisi.com

kış” imgesi ile tasvir ediyor: “Artık her şeyi matem aldı/ KARAKIŞ mevsimlerin tek adı/ Kabirlerin bile taşları kırıldı/ Diken diken haçlar sardı” (Yenisoy, 2014, s.24). Atasoy’un “Bırakılmış Ev” şiirinde de rastladığımız kış benzetmesinin dışında, iki şiirde de kullanılan mezarlık imgesi de dikkat çekiyor. Atasoy terk edilen köy mezarlığını “korkunç, ıssız” (13) sıfatlarıyla tanımlarken, yaşanan trajediyi ölüleri bile huzursuz eden bir süreç olarak gösteriyor: “küşmüş tüm rahmetliler” (14). Ahmet Mehmet’in “Karakış” şiirinde de yaşanan felaketin köy sakinleri dışında canlı ve cansız tüm doğayı, hatta kabirleri bile etkilediği vurgulanıyor: “Kabirlerin bile taşları kırıldı/ Diken diken haçlar sardı.” Her iki şiirde de kullanılan mezarlık imgesi, zorla isim değiştirme sürecinin en zalim uygulamalarından birine-Türk mezarlıklarında mezar taşları üzerindeki isimlerin kazınmasına-bir gönderme olarak okunabilir. Ahmet Mehmet’in şiirinde kırılan mezar taşlarını saran dikenlerin haç şeklinde olması “diken diken haçlar sardı”, Türk-İslam isimlerinin Bulgar-Hıristiyan isimlerle değiştirme uygulamasına işaret ediyor. Bu açıdan bakıldığında, her iki şiirde de kullanılan mezarlık imgesi, hem göçün yarattığı onarılmaz yaraların boyutunu gösteriyor, hem de bu süreci 1984-89 yılları arasında uygulanan baskıların bir devamı olduğunu hatırlatıyor.

Bulgaristan’dan ayrılmayı anlatan şiirler, ıssızlaşan köylerin dışında, göçle birlikte hayatın her alanında yaşanan kayıpları ve boşlukları da ele alıyor. Ali Durmuş, örneğin, göç sırasında sınıfta yerleri boş kalan öğrencilerine adadığı “Yoksun” şiirinde, 1989 göçünün, hem Türkiye’ye gidenler, hem Bulgaristan’da kalanlar üzerinde yıpratıcı bir etki yarattığını sergiliyor:

Kapıyı açtım, içeri baktım. Çıldıracaktım: Yoksun!
Neşeli yüzler, şekerli sözler. Ayrılan özler: Yoksun!
Gözüm arıyor, sözüm arıyor, özüm arıyor: Yoksun!
Getir kızımı, yitir sızımı. Dinle sözümü Bursa! (Yenisoy, 1997, s. 405)

Şiirin başlığı olarak seçilen ve dizelerin çoğunda tekrarlanan *yoksun* ifadesi, hem göç eden kişiye bir serzeniş niteliği taşıyor, hem de şiir kişinin içinde bulunduğu yoksunluk hissine işaret ediyor. *Yoksun* sözcüğü, çift uçlu bir ok gibi, göçün hem gidenler, hem de kalanlar üzerindeki yıkıcı etkisini vurguluyor. Son dizede yer alan fiillerin emir kipinde olması ise (*getir, yitir, dinle*), sevdiklerini kaybeden kişinin yaşadığı acıyı, bu sürecin ters yönde işlemlerini, giden kişinin geri dönmesini talep ederek susturulmaya çalışıldığını gösteriyor. Belirli bir kişi veya bir kurumu muhatap almak yerine, şiir kişinin Bursa’ya seslenmesi (“*Dinle sözümü, Bursa!*”), dile getirdiği talebin göçle özdeşleşen bir şehir üzerinden göç kavramının kendisine bir meydan okuma niteliği kazandırıyor. Bu anlamda Durmuş’un “Yoksun” şiiri, ana konusu “tersine göç” kavramından uzak olmasına rağmen, bu sürecin psikolojik alt zeminine yönelik önemli ipuçları sunuyor.

Bulgaristan ile helalleşme şiirleri

Doğup büyüdüğü köyü, anılarla dolu evini, en değerli anlarını paylaştığı komşularını terk etmek, doğal olarak, incelenen eserlerin de ortaya koyduğu gibi, yoğun bir hüznü doğuruyor. 1989 göçünü ele alan eserlerinin çarpıcı özelliklerinden biri, Bulgaristan göçmeninin zulüm gördüğü, kovulduğu Bulgaristan’dan öfke ve hınç duygusu ile değil, vefa bildirerek, helalleşerek ayrılmıştır. Bu anlamda Ahmet Emin Atasoy’un *Yüreğimde Şirin Tuna Aktıkça* kitabında yer alan “Ayrılrken” şiiri, nitelikli bir örnektir:

Gitmem gerek, yüreğim kan ağlıyor,
Yaşlı odam, bana hakkın helal et.

Ayrılığın ocağında yürek kor,
Tüten bacam, bana hakkını helal et.

...

Biliyorum sana yetti bu cefa,
Tarihinde yüz kızartan her sayfa,
Oğlun gibi sarıl bana son defa
Bulgaristan, bana hakkını helal et. (1994, s.70)

Bu eserdeki şiir kişinin terk etmek zorunda kaldığı ülkeye karşı tutumunu baba oğul ilişkisi temelinde değerlendirip babadan/Bulgaristan'dan helallik istemesi, onun hem Türk İslam geleneklerine bağlılığını, hem de derin siyasal bilince ve engin bir hoşgörüyü sahip olduğunu sergiliyor. Ülkesinden ayrılmak zorunda kalan Bulgaristan Türkü'nün yaşadığı zulümler (ülke "*tarihinde yüz kızartan her sayfa*"), Bulgaristan'ın, Bulgaristan halkının değil, bir siyasal yapının ürünüdür, bu nedenle de tüm Bulgaristan için bir cefadır.

Bulgaristan Türkü'nün 1984-89 döneminde yaşadığı sıkıntılara rağmen Bulgaristan'a sırt çevirmemesinin diğer temel nedenleri, bu baskıları anlatan birçok şiirde bulunabilir. Her şeyden önce, Bulgaristan Türkleri kendilerini Bulgaristan'da yabancı gibi değil, asırlardır bu coğrafyada yaşayan bir topluluk olarak, bu bölgenin asli sahiplerinden biri olarak görüyor. Nazmi Nuri Adalı, örneğin, isim değiştirme sürecinin akıl almaz boyutunu "Kanlı Arda" başlıklı şiirinde Arda nehrine seslenerek ifade ederken, Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları coğrafyaya konuştukları dille, türküleriyle, inançlarıyla damgasını vurduklarını, bu topraklarda da Türk kimlikleriyle yaşamaya devam edeceklerini ilan ediyor.

Adını biz koymadık mı, Arda?
Türkçe değil mi "Şeytan köprü," "Dar Ara"?
Kurban olmadı mı sana Adalı Nuriye?
"Ürpek" demedik mi yamacında dağlara?
Yazık değil mi Yusuf'la Feride'ye? (Yenisoy, 1997, s. 400)

Süleyman Yusuf Adalı'nın "Mestanlı Meydanı" başlıklı şiiri de Bulgarlaştırma kampanyasına karşı direniş sürecinde hayatını kaybeden kişilere vurgu yapıyor ve Bulgaristan Türklerinin bu istikrarlı savaşını, Bulgaristan toprakları üzerindeki haklarının teminatı olarak gösteriyor: "Kanımızla boyanan bu meydan/ bu şehrin bizim oluşunun simgesidir" (Yenisoy, 1997, s.392). 1984-89 sürecinde verilen mücadele göz önünde bulundurulduğunda, Ahmet Emin Atasoy'un yukarıda adı geçen "Ayrılık" şiirinde Bulgaristan'ı helallik istenilen baba figürü ile özdeşleştirme, çok daha derin bir anlam kazanıyor.

Kavuşma şiirleri

Anavatan şiirleri

Türkiye, Bulgaristan'ı baba/ata imgesi olarak tahayyül eden Bulgaristan Türkü için, vazgeçilmez Anavatan'dır. Bu nedenle doğup büyüdüğü toprakları terk etmek ne kadar zor ise, Türkiye ile kucaklaşmak da Bulgaristan göçmeni için bir o kadar coşkuludur. Anavatan'a kavuşmak, asimilasyon dönemi boyunca çekilen sıkıntıların mükafatı, asırlar boyu süren bir özlemin sona ermesi, huzur içinde yaşanacak bir geleceğin müjdecisidir. Bu nedenle de Anavatan'a kavuşmayı dile getiren şiirlerde yoğun bir sevinç duygusu

hakimdir. Nevzat Yakup Deniz'in "Göçmen" şiiri, bu eşsiz deneyimi anlatan sayısız eserlerden biridir sadece:

Yepyeni kırmızı bir pasaport
Anılarla yüklü bir iki valiz
Ve gümrüksüz
Gardiyansız
Ardına dek açık
Cömert kapılar...
Merhaba özgürlük! (Yenisoy, 1997, s. 431)

Latif Karagöz'ün Türkiye'ye ulaşmayı totaliter rejimin yaşattığı zulümlerden sonra hak edilen bir ödül olarak gösteren "Anavatan" şiiri de, heyecan ve mutluluk duygularıyla yüklüdür:

Gülüberdi gönlüm gözüm
Kavuşunca sana Vatan
Çünkü Türktür benim özüm
Geldim sana Ana Vatan!
Burada olsun diye mezarım
Geldim sana Ana Vatan! (Yenisoy, 1997, s. 412)

Karagöz'ün "Hasret Bitti" başlıklı eseri de Türk toprağına sığınmayı, Bulgaristan'da ihlal edilen temel özgürlüklere kavuşma yolu olarak sunuyor: "Geldik sana Anavatan/ Şükür, hasret sona erdi. / Şimdi artık hiç korkusuz/ Türkçemizi konuşuruz.../ Geçmiş günü unutalım/ Şükür, hasret sona erdi" (2001, s.26). Nebiye İbrahim Akbıyık ise Bulgaristan'da "yasaklanan [Türkçe] sevgisini" Atatürk'e seslenerek dile getiriyor "Atam'a" şiirinde: "Uzaklardan geldim Ata'm/...Paramparça gönlümü/ Toplamaya geldim.../ Yasaklanmış bir sevgiyi/ Yüreğimde gizledim/ Kanımla besledim" (Yenisoy, 1997, s. 433).

İstanbul şiirleri

Türkiye'ye kavuşmayı anlatan şiirlerde, Anavatan ve Ata imgelerinin yanı sıra, İstanbul da, Bulgaristan Türk şairinin vazgeçilmez imgelerinden biridir. Türkiye'nin en yüce şehrini görme anını ilahi bir lütuf olarak yansıtan İsmail Çavuş'un "Nasip" şiiri, İstanbul'a adanan göç şiirlerinin ana özelliklerini yansıtabilecek güçtedir: "Artık yok bir özlemim, kalmadı bir ahım,/ bana İstanbul'u nasip ettin Allahım!" (Yenisoy, 1997, s. 323). Ahmet Şerif de, göç sürecini İstanbul'a kavuşma ile sonuçlanan bir "hasret yolculuğu" olarak sunuyor "Süleymaniye'de Secde" eserinde:

Kaybedilmiş topraklardan geliyorum, İstanbul'um:
Kucaklaşmak, birleşmek toprağına karışmak için.
Yıllardır sana doğru bir hasret yolcusuyum:
Utanch trenleriyle geldim, elimde bir bavul;
Bu yaşta bu başta bilerek
Göçmen olmanın ateş gömleğini giyiyorum! (Yenisoy, 1996, s. 466)

İstanbul konulu şiirlerin birçoğu şehrin güzelliklerine odaklanıp İstanbul'u Bulgaristan Türklerinin düşlerini süsleyen bir vaha gibi tanıtıyor, bazıları da şehri göç konusu ile daha yakından ilişkilendirerek göç aidiyet ilişkisi üzerine yoğunlaşıyor. Hüseyin Rasim

Güler'in ikinci gruba dahil edebileceğimiz, kızı ve torununa adadığı "İstanbul Size Emanet" şiirinde, örneğin, ozan bu şehri en değerli mirası olarak sunuyor çocuklarına:

Cancığerlerim benim
bilirsiniz ya ne ceremeler çektim
sizi getirinceye kadar İstanbul'a
Ne çileydi o çile!
Tabi ki alışamadınız önce
Kapalıçarşı'nın süsüne
Boğaz'ın güzelliğine
Surların heybetine.
İstanbul sizin...
Doludizgin yaşayın
İstanbul'un bağrında
Bir ömür mutlu olun
Türklüğün diyarında! (2010, s.22)

Çocuklarına seslenen göçmene göre, İstanbul'u değerli kılan, onun tarihi ve kültürel zenginliği ile onu İstanbul yapan özellikleri değil, ona ulaşmak için göç yollarında çekilen sıkıntılardır: "Cancığerlerim benim/ bilirsiniz ya ne ceremeler çektim/ sizi getirinceye kadar İstanbul'a." Bu sıkıntıları anlatabilecek ne bir benzetme, ne de etkili bir ifade bulabiliyor göçmen ve göç çilesini anlatmak için yine *çile* sözcüğünün kendisine başvuruyor: "Ne çileydi o çile!" Güler, İstanbul'a uyum süreci boyunca karşılaşılan sorunları da, Bulgaristan'da yaşanan tarifi imkansız çileyi vurgulamak için kullanmış sanki şiirinde: "Tabi ki alışamadınız önce/ Kapalıçarşı'nın süsüne/ Boğaz'ın güzelliğine/ Surların heybetine." Bulgaristan göçmeninin Bulgaristan'ı terk etmesine neden olan sorunlar, İstanbul'da yaşanan sıkıntılardan o denli farklıdır ki, İstanbul'un sunduğu "zorlukları" *süs, güzellik* ve *heybet* gibi kelimelerle ifade eden göçmen, şehri gerçek bir mekanın ötesinde bir rüyalar alemi olarak tanımlıyor. Bu şiirde dikkat çeken diğer bir husus, göç eden ebeveynin bu sıkıntılı süreci kendi geleceğinden çok çocuklarının istikbali için, onları Anavatan'a ulaştırmak için yaşadığını vurgulamasıdır: "Ne ceremeler çektim/ sizi getirinceye kadar İstanbul'a?" Bu nedenle, göç sonrasında da, ebeveynin kendi uyum sorunlarından çok, çocuklarının yaşadığı sıkıntılar üzerinde duruluyor eserde. Şiirin sonunda İstanbul'un çocuklara emanet edilmesiyle yeni neslin vatanı olarak Türk kültürü ile özdeşleştirilen bu şehre işaret ediliyor: "İstanbul sizin.../ Doludizgin yaşayın/ İstanbul'un bağrında... Türklüğün diyarında!" Bir vasiyet niteliği taşıyan eser, çocuklarını İstanbul'a, İstanbul'u çocuklarına kazandırarak görevini yerine getiren bir ebeveynin huzurunu dile getiren dizelerle son buluyor: "[Çocuklarım] İstanbullu oldukça/ Düşüncelerimde olmayacak hiç/ Onarılmaz bir yara..."

Bu örneklerden de belli olduğu gibi, Bulgaristan göçmeninin Türkiye ile kucaklaşma anını anlatan şiirler yoğun milliyetçilik duygusu ile yüklüdür. *Millet, vatan, Ata, bayrak, dil* gibi kavramlar eksenini üzerine kurulan bu eserler, Bulgaristan Türklerinin 1984-89 yılları arasında maruz kaldığı zorla Bulgarlaştırma söylemine karşı oluşturulan bir meydan okuma niteliği taşımaktadır. Bu nedenle Bulgaristan Türk şairlerinin milliyetçilik kavramlarına içten bir coşkuyla sarılmasını daha derinden anlamak için, 1984-89 yılları arasında Bulgaristan'da yaşanan onur kırıcı süreçle ilgili bazı şiirler üzerinde durmak yararlı olacaktır.

1984-89 döneminde yaşanan etnik soykırımı ele alan şiirler

Emine Hocaoğlu'nun "Biz" şiirinde, bu dönemde yaşanan soykırımın ana hatları, rejimin uyguladığı yasakların listesi ile çiziliyor: "Tören şenlik bilemedik,/ Namaz vakti namaz kılamadık/ Ezan vakti ezanı duyamadık/ Çocuk doğurduk adını koyamadık,/ Ölü gömdük taşını dikemedik" (Yenisoy, 1997, s. 449). Şiirdeki *biş* vurgusu, 1984-89 yıllarında toplum içindeki direnişin zeminini hazırlayan sessiz kenetlenme sürecine işaret ediyor. Ali Boncuk'un "Yergi" şiiri ise zorla Bulgarlaştırma süreci boyunca yaşanan sıkıntıları "Bir ad, bir dil, bir din için/ Bir düello sıkıntısında yandı içim" dizeleri ile özetleniyor (Yenisoy, 1997, s. 335). Nevzat Yakup Deniz, "Ana Dilim" eserinde, dil için verdiği mücadelesinin somut bir örneğini sunuyor: "Beş yılda beş sefer beşer leva ceza/ Beş sefer yirmişer, bir sefer elli leva (Yenisoy, 1997, s. 431). Bu şiir, o dönemde en çok uygulanan cezalandırma yöntemlerinden birini-Türkçe konuşanlara kesilen para cezalarını- ele alıyor.

Rejimin kullandığı diğer baskı yolları da şiire yansımıştır. Resmîye Mümün'ün "Bulgaristan Türkleri" eseri, hükümetin kullandığı cezalandırma yöntemlerinin daha kapsamlı bir resmini çiziyor: "Zindanlarda çürüdü çoğu aydınımız/ Sürgüne gönderildi pek çok yazarımız/ Belene'de yattı nice kahramanımız/ Anavatan'a kaçtı birçok akrabamız" (2014). Mümün, 1989 göçünün uygulanan eritme politikasının bir parçası olduğunun altını çiziyor ve bu sürecin zorunlu olduğunu "Anavatan'a kaçtı birçok akrabamız" ifadesi ile gösteriyor. Mümün'ün şiirinde anılan Belene kampı, totaliter rejimin ve "soya dönüş" sürecinin en etkin simgesi olarak, daha birçok edebiyat eserine yansımıştır. İbrahim Kameroğlu'nun aşağıda yer alan şiiri, örneğin, bu mekanla özdeşleştirilen vahşeti ele alan sayısız eserlerden biridir. Kameroğlu, Belene kampının kan dondurucu havasını yansıtmak için, orada uygulanan fiziksel işkencelerden çok, o sürecin tutsaklar üzerinde yarattığı ruhsal çöküntüye yoğunlaşıyor şiirinde:

Ben Belene'yi bilmem, bilenlerden dinledim
Her gece hücrenize gelirmiş
Tuna boyunda kaybolan Aliş
Civan kaşları kare
Yazılmayan mektubu gönderilmeyen selâmı
O ulaştırmış gizli-gizli
Anaya, Babaya, Yâre...
...
Evet suçunuz affedilmez büyüktü
Türklüğün yasak olduğu o yerde
Türk'üz dediniz... (Yenisoy, 2014, s.22)

26 Aralık 1984'te Kırcaali'nin Kırli beldesinde zorunlu isim değiştirme sürecini protesto etmek için yapılan bir yürüyüşte annesinin kucagında öldürülen Türkan bebek de birçok şiirde ölümsüzleştirilmiştir. Niyazi Hüseyin Bahtiyar'ın "Bir Çocuk Sesi" başlıklı şiiri, zorunlu isim değiştirme sürecinin minik şehidine yakılan sayısız ağıttan biridir: "Minik bir çocuk ağlar geceleri düşümde/ İşte orda KİRLİ'de sabır kadehim taşar,/ Belki de kemikleri toprak olmuştur amma/ Küçük şehidin sesi sınır tanımaz aşar" (Yenisoy, 1997, s. 266). Şiir, bir sürecin sembolünü ölümsüzleştirmenin yanı sıra, göçmen psikolojisinin gerçekçi bir tanımını da sunuyor. Türkiye'ye göç etmiş bir kişinin bakış açısını yansıtan şiir, onun travmatik geçmişiyile baş etme mücadelesini de gösteriyor. Göçmen, fiziksel olarak zulüm yaşadığı topraklardan uzaktır, ancak belleğindeki acı

anılar, minik şehidin rüyalarında yankılanan sesi, onu hep oraya, terk ettiği topraklara götürür.

Özlem ve bölünmüşlük şiirleri

Türkiye’ye kavuşmayı yoğun milliyetçilik düzleminde aktaran göç şiirlerine Emine Hoccoğlu, Ali Boncuk, Nevzat Yakup Deniz, Resmîye Mümün, İbrahim Kamberoğlu ve Niyazi Bahtiyar’ın 1984-89 döneminde uygulanan baskıları elen alan eserleri ışığı altında bakıldığında, Bulgaristan Türk şairinin coşkulu milliyetçiliği, ideolojik cafaftan çok, samimi bir sevgi ve bağlılık ilanı niteliği kazanıyor. Göç sürecinin daha sonraki aşamalarını ele alan şiirler, Anavatan’la kucaklaşma anında hissedilen coşkulu sevincin, zamanla özlem duygusuna dönüştüğünü gösteriyor. Hasret duygusunun şiirle bütünleşmesi ise bu türün mektup formuna bürünmesiyle sonuçlanıyor. Ahmet Kadir’in “Mektup” şiiri, bu türün özgün örneklerindedir:

İşyerim - Gaziantep
Kızlar okulda
Büyük oğlum katip
Kimlik aldık yakında
Hepsi, hepsi yolunda.
Bir tek zorumuz var
Anamızı koşalayan.
Adr: “Ülkeye hasretlik”
Kanserden beter.

Aretlik, bu kadar yeter. (Yenisoy, 1997, s. 444)

38

Şiir, Türkiye’ye uyum sürecinin en sancılı bölümünü başarıyla tamamlayan bir ailenin göç öyküsünü anlatıyor. Eser, Gaziantep’te çalışan, yeni vatanına yerleşip burada yeni bir hayat kurmuş olmaktan, oğlunun çalışmasından, kızlarının okumasından memnuniyet duyan bir göçmen babanın sesini yansıtıyor. “Hepsi, hepsi yolunda” ifadesi, uyum sürecinin zorlu aşamasının atlatıldığını, göçmen babanın kendini artık Türkiye’ye ait hissettiğini gösteriyor. Kısa bir süre önce alınan kimlik, yeni ülkeye aidiyet sorununun resmi açıdan da çözüme ulaştığının somut bir göstergesi. Türkiye’nin ekonomik ve sosyal hayatına dahil olmayı başaran bu ailenin tek sorunu (*tek zoru*), göçün yarattığı duygusal bölünmüşlük olarak tanımlanabilir. Şiir kişisi, *aretlik* (ahretlik) olarak hitap ettiği dostuna, hissettiği yoğun özlem dışında, hayatında her şeyin yolunda olduğunu söylüyor; ancak son dizedeki “bu kadar yeter” ifadesi, “mektubu” sonlandırmak için kullanılan kalıp bir cümleden çok, *hasretlik* kavramının zihninde uyandırdığı tüm diğer sancuların önüne set çekme çabası olarak da okunabilir. Mektup yazarının yaşadığı duygusal bunalım, kendini dil düzeyinde de belli ediyor. Şiirde Bulgaristan Türkçesine özgü yapıların yoğunluğu dikkat çekiyor. “Her şey yolunda” yerine *hepsi yolunda* ifadesi, şiire bölgesel bir tat katan güçlü öğelerden biri. *Hasretlik*, *a(h)retlik* ve *koşalamak* (zorlamak) ifadeleri de bu etkiyi arttırarak mektup yazarına iki ülke, iki kültür, iki dil arasında bocalayan bir kişinin kimliğini yüklüyor.

Fehim Şentürk’ün “Türkiye’den Mektup” şiirindeki mektup yazarı, bir önceki metinden farklı olarak, yüreğini kavuran özlemlerle birlikte Bulgaristan’da bıraktığı yakınları adına duyduğu kaygıları da dile getiriyor. Dostuna seslenen göçmen, kendisini Anavatan’ında güvende hissediyor; ancak doğduğu topraklarda Türklere karşı işlenen suçlardan duyduğu endişe, terk ettiği memleketinin sorunlarıyla yaşamaya devam ettiğini

gösteriyor. Mektup yazarının toplumsal duyarlılığı, şiirin ikinci bölümünde göç sürecinin daha insani ve bireysel boyutuna, Bulgaristan'da kalan *baba mezarı* imgesine bağlanıyor:

Senin kötü durumun beni üzer
Gecelerim zor geçer sensiz burada
Bir komünist dölü peşine düşer
Seni yok edebilir oralarda.
Dostum git babamın mezarı başına
Bir dua okuyuver sevabı var.
Bu şiiri göm babamın başucuna
Türkiye'den hepimize selamlar. (Yenisoy, 1997, s.407)

Ahmet Emin Atasoy, göçmenin yaşadığı vatan hasretinin ele avuca sığmaz boyutunu, "Göçmenin Son Arzusu" başlıklı şiirinde dillendiriyor:

Lokman hekim gelse bilmez halimden,
kesmişim ümidi tıptan, bilimden...
son tası içmeden zalim ölümden
bir bardak su verin köyüm suyundan,
bir türkü dinletin tuna boyundan. (2014)

İbrahim Kamberoğlu'nun "Kaybolan Yıllar" eseri de göç sürecini eskiye duyulan özlemin yarattığı boşluk duygusu ile tanımlıyor:

Bugün kimi arasam bulamıyorum.
Bulamamak çok acı
Eski dostları...
Doğduğum köyde kaldı, orda
ilk aşkım, izlerim...
...
Böyle telâşlı, ürkek görürseniz
her şafak vakti yollarda beni
Aradığım
Kaybolan yıllarım... (Yenisoy, 1997, s. 343)

Göç yaşayan bir kişinin aidiyet duygusu, terk ettiği ülke ile ona kucak açan yeni ülkeye karşı hissettiği duyguların etkileşimi ile oluşan ortak zeminde şekillenir. Yukarıda incelenen "Mektup" (A. Kadir), "Türkiye'den Mektup" (F. Şentürk), "Göçmenin Son Arzusu" (A. E. Atasoy) ve "Kaybolan Yıllar" (İ. Kamberoğlu) şiirleri, 1989 Bulgaristan göçmeninin, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal ilişkiler zincirinin sağlam bir ögesi olmayı başararak birlikte, Bulgaristan ile olan duygusal bağlarını sürdürdüğünü gösteriyor. Bu çifte bağlılık beraberinde *hem Türkiyeli hem Bulgaristanlı* veya *ne Türkiyeli ne Bulgaristanlı*, iki vatana sahip olduğu halde *vatansızlık* olarak ifade edilebilecek bir *arada kalmışlık* durumunu da getiriyor. Atasoy'un "Evimi Sattığım Gün" şiiri, insanın evinden ayrılmasını vatansızlık halinin başlangıcı olarak tanımlıyor:

Evimi sattığım gün
ilk kez tattım tadını ben de vatansızlığın
ve anlamsızlığını ilk kez düşündüm ömrün;
...
bir gecede kurumuş genç şeftali ağacı
evimi sattığım gün. (2014)

Şiirdeki ev satışı bir göç ibaresi olarak gösterilmemiş; ancak bu olayın evsizliğe, vatansızlığa götüren bir sürecin başlangıcı olarak tanımlanması, 1989 zorunlu göç öncesinde Bulgaristan Türklerinin alelacele evlerini satıp yollara düştüğü dönemin izlerini taşıyor. Atasoy'un birçok diğer eseri de göçmenliğe mahsus vatansızlık, bölünmüşlük, arada kalmışlık gibi durumları irdeliyor. Göçün getirdiği bu bölünmüşlük duygusunun göçmen hayatının tüm alanlarına yayılarak bir yaşam felsefesi haline gelmesini "Arada" şiirinde buluyoruz:

umut kuşum düşerken hasret ağına
çırpır durur
ötmekle ötmemek arasında
şaşarım ruhum nasıl bakıp yarına
düşler uydurur
yitmekle yitememek arasında
sol yanımın altında oluşalı beri
bu garip sızım
bitmekle bitmemek arasında
bilmediğim bir uzaklık çağırır beni
ve kararsızım
gitmekle gitmemek arasında (2014)

1989 Bulgaristan göçmenlerinin Bulgaristan'la olan ilişkilerinin canlılığı, hayatlarını Bulgaristan'da sürdüren Türk yazarlarının gözünden de kaçmamıştır. Bulgaristan Türk edebiyatının mizah ustası Turhan Rasiev'in *Gülünç Dünya: Taşlamalar* kitabında yer alan bir taşlama, örneğin, 1989 göçmenlerinin çift vatandaşlık durumunu ele alıyor:

- Ne oralı, ne buralı, saksığan yuvalı. Nedir o, söyle, adaş?
- A be, çifte vatandaş. (2005, s.18)

Bu dizeler, Bulgaristan'daki Türklerin, hem Türkiye, hem Bulgaristan vatandaşı olan 1989 Bulgaristan göçmenlerine kuşku ile yaklaştığını, taşlama türünün sağladığı esprili üslupla göstermektedir. Bir ayağı Bulgaristan'da, öbür ayağı Türkiye'de olan eski komşusunun "ne oralı, ne buralı" olması, yuvası sabit olan Bulgaristan Türkünün gözünde bir güvensizlik oluşturur. Çift kimlikli göçmenin "saksığan yuvalı" olarak tanımlanması, bu kuşun "hıyanet sembolü" (Atıla, 2011, s. 36) olarak kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, ima edilen güvensizlik duygusunu pekiştiriyor. Rasiev'in "ne oralı ne buralı" tanımlaması, göçmenin iki ülke arasındaki fiziksel ve duygusal yolculuğuna işaret ederek, kimliğinin bu iki ülkenin arasındaki ortak zeminde şekillendiğini de vurguluyor.

Sonuç

Bulgaristan Türk şiirinin Ahmet Emin Atasoy, Turhan Rasiev, İbrahim Kamberoğlu, Latif Karagöz, Nevzat Yakup Deniz, Ahmet Kadir, Nazmi Nuri Adalı, Süleyman Yusuf Adalı, Aysel Süleyman, Şaban Mahmut Kalkan, Ahmet Mehmet, Ali Durmuş, Nebiye İbrahim Akbıyık, İsmail Çavuş, Ahmet Şerif, Hüseyin Rasim Güler, Emine Hocaoğlu, Ali Boncuk, Resmiye Mümün, Niyazi Hüseyin Bahtiyar ve Fehim Şentürk gibi ana isimlerinin 1989 göçünü ele alan yaklaşık otuz şiirinin incelenmesi, bu eserlerin 1989 zorunlu göçünün kapsamlı ve ayrıntılı bir tarihçesini sunduğunu gösteriyor. Makaleye dahil edilen şiirlerin bir bölümü, Bulgar hükümetinin göçle sonuçlandırdığı etnik arındırma politikasını ele alarak, bu dönemin tarihsel ve ideolojik boyutuna vurgu

yapıyor; göç sürecinin farklı aşamalarını anlatan şiirler ise bu süreci insani bir trajedi olarak tanımlıyor. İrdelenen göç konusu, eserlerin biçimine de yansımıştır. Şiirlerin çizdiği göçmen figürünün konum belirsizliği, eserlerdeki ani zaman geçişleri, kullanılan dilin Bulgaristan Türkçesine ait öğeler içermesi, göçmen kimliğinin “ne oralı, ne buralı” olma özelliğinin altını çiziyor. 1989 göçünü ele alan şiirlerin tüm bu özellikleri, Bulgaristan Türklerinin tarihindeki bu önemli olayı, toplumsal, siyasal ve insani boyutu ile adım adım belgeleyerek, şiirin tanıklık gücüne sağlam bir kanıt oluşturuyor.

Kaynakça

- Angelov, V. (2008). *Strogo Poveritelno! Asimilatorskata Kampaniya Sreštu Turuskoto Natsionalno Maltinstvo v Bulgariya (1984-1989)*. Sofya: Fondatsiya Liberalna Demokrasiya.
- (2009). *Sekretno! Protestnite Aksii na Turtsite v Bulgariya Yanuari-May 1989*. Sofya: Fondatsiya Liberalna Demokrasiya.
- Atasoy A.E. (2014) <http://www.antoloji.com/ahmet-emin-atasoy/> (erişim: 12 Aralık 2014).
- Atila, O. K. (2011). Minyatür Sanatındaki Hayvanların Sembolik İfadeleri. *Sanat Tasarım Dergisi*, 1(2), 35-44.
- Güler, H. R. (2010). *Çiğdem Çiçeği Sana Şikayete Geldim*. Prizren: Bay Yayınları.
- İstinata za Vızroditelniya Protsest Dokumenti ot Arbiva na Politbüro na Tsentralniya Komitet na BKP. (2003). Sofya: İnstitut za İzsledvane na İntegratsiyata.
- Kalkan, Ş. M. (2005). “Ağlayan Ev.” *Balkanlarda Türk Kültürü*, Bursa, 15(54).
- Karagöz, L. (1991). “Hasret Bitti.” *Balkanlardan Esinti*, sayı 7, s. 26.
- McMeekin, N.E. (2013). Bulgaristan’ın Türklere Yönelik Politikası ve 1989 Büyük Göçü. *Taribe Not Düşmek: 1989 Göçü*. Mevsim, H. ve Kutlay, M. (Ed.), Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, ss. 97-127.
- Mevsim, H. (2013). Arşivlerin Tozlu Yapraklarından. *Taribe Not Düşmek: 1989 Göçü*. Mevsim, H. ve Kutlay, M. (Ed.), Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, ss. 9-46.
- Mevsim, H. ve Kutlay, M. (2013). Önsöz. *Taribe Not Düşmek: 1989 Göçü*. Mevsim, H. ve Kutlay, M. (Ed.), Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, ss. 5-8.
- Mümün, R. (2014). <http://www.antoloji.com/resmiye-mumun/siirleri/> (erişim: 12 Aralık 2014).
- Rasiev, T. (2005). *Gülünç Dünya: Taşlamalar*. Varna: Zograf.
- Şen, H. (2013). *1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Kimlik Oluşturma Süreçleri*. *Taribe Not Düşmek: 1989 Göçü*. Mevsim, H. ve Kutlay, M. (Ed.), Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, 197-208.
- Şimşir, B. (1986). *Bulgaristan Türkleri (1878-1985)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Yalimov, İ. (2002). *İstoriya na Turuskata Obştnost v Bulgariya*. Sofya: IMIR.
- Yenisoy, H.S. (1997). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Bulgaristan Türk Edebiyatı*, 8.cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- (2014) *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göçleri* <http://www.efrasyap.com/Icerik/IcerikDetay.aspx?IcerikID=520> (erişim: 12 Aralık 2014)
- Zafer, Z. (2010). Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi. *Akademik Bakış*, 3 (6), 27-44.

ABSTRACT

The testimonial power of poetry: representation of the 1989 forced migration in the poetry of the Turks from Bulgaria

The article focuses on the representation of the 1989 Forced Migration (of the Turks from Bulgaria to Turkey) in the works of Turkish poets from Bulgaria who have themselves been victims of this tragic event. Providing a comprehensive poetic chronicle of the migration, the article aims to illustrate the testimonial function of poetry, namely its power to complement and/or challenge historiography by constantly pushing the reader's attention from the poetic text to the original event (the forced migration) itself. After a brief discussion of the 1989 Forced Migration as part of the assimilation policy of the Bulgarian Government, the article examines poems which reconstruct different stages of the process. The poems are divided into two main groups. The first group (departure poems) consists of works which illustrate the migrants' painful separation from their birthplaces, relatives and neighbors. Infused with deep grief, they provide a mighty indictment of the policy of the totalitarian regime. The second group (arrival poems) starts with a discussion of poems which reveal the migrants' joyful unification with the rescuing image of the Motherland (Turkey) and goes on with the analysis of works which report the subsequent stages in the migrant's life which are marked by a sense of nostalgia and liminality. To explain the mood of strong nationalism which governs the majority of the poems, this section includes also works which report the repressions the migrants had been subjected to prior to their flight to Turkey.

Keywords: Turks of Bulgaria; 1989 Migration; forced migration; poetry of the Turks of Bulgaria